

Μεταφράζοντας τον έμφυλο Άλλο για παιδιά: Παραδείγματα από το εικονογραφημένο βιβλίο *Piratrans Carabarco*

Σοφία Γεωργιάδου

Μεταφράστρια, απόφοιτη Π.Μ.Σ. στις «Επιστήμες της Γλώσσα και του Πολιτισμού», κατεύθυνση «Μετάφραση, Επικοινωνία και Εκδοτικός Χώρος» του τμήματος Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας Α.Π.Θ.

Περίληψη

Το παρόν άρθρο επιχειρεί να αναδείξει τις δυσκολίες που μπορεί να προκύψουν κατά τη μετάφραση παιδικών βιβλίων με θέμα την αποδοχή της έμφυλης διαφορετικότητας. Διερευνά τη σύνδεση των Σπουδών Φύλου με την παιδική λογοτεχνία μέσω των έμφυλων αναπαραστάσεων σε σύγχρονα έργα, παρουσιάζει μερικές από τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η μεταφράστρια παιδικών βιβλίων και μελετά το χειρισμό συγκεκριμένων παραδειγμάτων από το εικονογραφημένο βιβλίο *Piratrans Carabarco* [Πειρατράνς Καραμοβομούρης].

Σπουδές φύλου: μια εισαγωγή

Ξεκινώντας από την παραδοχή ότι «ο, τιδήποτε αφορά το φύλο είναι ιστορικό» (Connell, 2006: 172), οι Σπουδές Φύλου μετατοπίζουν την προσοχή από την καταπίεση που δέχεται το γυναικείο φύλο στην καταπίεση που δέχονται όλα τα άτομα στα οποία έχει αποδοθεί ο έμφυλος χαρακτηρισμός άρρεν-άνδρας ή θήλυ-γυναίκα (Αναγνωστοπούλου, Παπαδάτος & Παπαντωνάκης, 2013: 22). Κεντρική θέση στο δεύτερο φεμινιστικό ρεύμα κατείχε η διάκριση μεταξύ βιολογικού φύλου (sex) και κοινωνικού φύλου (gender), το πρώτο εκ των οποίων θεωρούνταν γενετικά προσδιορισμένο και το δεύτερο η πολιτισμική έκφραση του πρώτου. Ωστόσο, ο μεταμοντέρνος φεμινισμός, κατά τις δεκαετίες του 80 και 90, αμφισβήτησε τη χρησιμότητα του όρου «κοινωνικό φύλο» επειδή δεν ξέφευγε από την παραδοχή ότι υπάρχει ένα αρχικό, σταθερό, γνήσιο, «φυσικό» φύλο και απέδειξε ότι οι «φυσικές» κατηγορίες «άνδρας» και «γυναίκα» είναι κοινωνικά κατασκευασμένες με βάση την ανατομία (Connell, 2006: 6-9). Η Judith Butler (2009) υποστήριξε ότι τα έμφυλα χαρακτηριστικά των σωμάτων δεν έχουν κάποιο νόημα μέχρι η κοινωνία και ο πολιτισμός να τους δώσουν νόημα ερμηνεύοντάς τα, άρα το βιολογικό φύλο απορρέει από το κοινωνικό και δεν το προϋποθέτει. Ουσιαστικά δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου και το φύλο είναι κοινωνικο-πολιτισμική κατασκευή.

Επιπλέον, σύμφωνα με τον Connell (2006: 7, 50), οι κατηγορίες «άνδρας» και «γυναίκα» που παράχθηκαν πάνω στα σώματα και συνιστούν το κοινωνικό φύλο δημιούργησαν ένα αυστηρά διχοτομικό μοντέλο, βασισμένο στο «βιολογικό διαχωρισμό μεταξύ αρσενικού και θηλυκού». Η κεντρική ιδέα εδώ είναι η διαφορά. Ο Connell (2006: 117) αντιπροτείνει μία νέα προσέγγιση η οποία εστιάζει στην ομοιότητα των φύλων, επισημαίνοντας ότι υπάρχει πληθώρα ερευνών με ευρήματα «μη-διαφοράς» μεταξύ ανδρών και γυναικών και το συμπέρασμα είναι ότι οι δύο αυτές ομάδες είναι ψυχολογικά πολύ όμοιες. Επείγει, επομένως, η απόρριψη των μοντέλων φύλου που θεωρούν ότι οι

σωματικές διαφορές παράγουν κοινωνικές διαφορές, καθώς τα σώματα είναι ταυτόχρονα και αντικείμενα αλλά και φορείς κοινωνικής πρακτικής, διαδικασία την οποία ο Connell ονομάζει «κοινωνική σωματοποίηση» (Connell, 2006: 126-127).

Τη σημασία της αναγνώρισης του σώματος ως φορέα κοινωνικής δράσης και του υποκειμένου ως ενεργού συμμετέχοντος στις έμφυλες σχέσεις επίσης τονίζει ο Connell (2006: 187-194) όταν γίνεται λόγος για την εκμάθηση του φύλου, και την αντιπαραβάλλει με το μοντέλο «κοινωνικοποίησης», το οποίο υποστήριζε ότι το φύλο προσκτάται μέσω μίμησης, συμμόρφωσης και εσωτερίκευσης των νορμών. Τα παιδιά, κατά την άποψή του, μαθαίνουν τον τρόπο λειτουργίας των έμφυλων σχέσεων, το πώς να κινούνται μέσα σε αυτές, πώς να «διαπραγματεύονται την έμφυλη τάξη». Ωστόσο η εκμάθηση του φύλου προϋποθέτει ενεργή δέσμευση από το παιδί και μπορεί να επιτευχθεί οποτεδήποτε το άτομο έρχεται αντιμέτωπο με την έμφυλη τάξη (Connell, 2006: 196-197).

Φύλο και Παιδική Λογοτεχνία

Σύμφωνα με τη Mallan (2009: 6), η θεωρία και η λογοτεχνία πηγαίνουν χέρι-χέρι όσον αφορά στις προσεγγίσεις τους για τα σώματα: τα σώματα είναι και το υποκείμενο και το αντικείμενο των ενδιαφερόντων τους και βρίσκονται τόσο στη φαντασία όσο και στην πραγματικότητα. Για τους μετα-στρουκτουραλιστές το υποκείμενο δεν έχει συνοχή, ούτε ένα πυρήνα ταυτότητας αλλά είναι ένα *γίνεσθαι* και οι υποκειμενικότητες είναι πολλαπλές (Butler στο Mallan, 2009: 7). Στην παιδική λογοτεχνία αυτό μεταφράζεται ως ένα ταξίδι του γίνεσθαι –πιο ώριμος, πιο ευαίσθητος, πιο προσεκτικός, πιο «μεγάλος». Για τα κορίτσια και τα αγόρια, τόσο τα φανταστικά όσο και τα πραγματικά, το φύλο χρησιμεύει ως παιδαγωγικό εργαλείο με το οποίο θα *γίνουν* άνδρες και γυναίκες. Σε αυτή τη διαδικασία εξέλιξης, τα παιδιά κατευθύνονται σε συγκεκριμένες «σωστές» συμπεριφορές και αποτρέπονται από «λάθος» συμπεριφορές (Mallan, 2009: 7-8). Η παιδική λογοτεχνία παραδοσιακά σχετίζεται με τη διαμόρφωση της ταυτότητας των νέων και τα διλήμματα ή τα εμπόδια που συναντούν οι χαρακτήρες στο δρόμο τους (Mallan, 2009: 7-8). Μία περιοχή της φεμινιστικής κριτικής της παιδικής λογοτεχνίας είναι ο τρόπος απεικόνισης αρσενικών και θηλυκών χαρακτήρων, το οποίο έχει να κάνει με τη λογοκρισία και τις νόρμες που επιβάλλονται σε αυτό το λογοτεχνικό είδος (Κανατσούλη, 2008: 53, 57). Όταν οι έμφυλοι ρόλοι προβάλλονται στα παιδικά βιβλία με πολύ συγκεκριμένους κανόνες, παράγουν στερεότυπα, τα οποία βάζουν όρια στις εμπειρίες των παιδιών (Τσιλιμένη, 2013: 109).

Ξεκινώντας με τις γυναικείες αναπαραστάσεις στα βιβλία παιδικής λογοτεχνίας, η Κανατσούλη (2008: 93), αναφερόμενη στα λαϊκά παραμύθια, σημειώνει ότι δέχτηκαν πληθώρα αρνητικών κριτικών για τη διατήρηση έμφυλων στερεοτύπων, όπως αυτού της κακιάς μητριάς ή των σιωπηρών καλών κοριτσιών. Στις σύγχρονες μετα-αφηγήσεις των λαϊκών παραμυθιών, όμως, συνήθως υπάρχει ανατροπή αυτών των στερεοτυπικών αναπαραστάσεων και των πατριαρχικών ιδεολογιών, για παράδειγμα συναντούμε ηρωίδες που αυτοπροσδιορίζονται, πράγμα το οποίο αντανακλά μια γενικότερη ανάγκη για επανεξέταση των έμφυλων σχέσεων (Κανατσούλη, 2008: 107-109). Αναφορικά με τα έντεχνα ή σύγχρονα παραμύθια, οι πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικές μεταβολές σε σχέση με τις έμφυλες ταυτότητες και σχέσεις είχαν ως αποτέλεσμα την αμφισβήτηση προκατασκευασμένων προτύπων και την εμφάνιση εναλλακτικών γυναικείων αναπαραστάσεων (Πάτσιου, 2013: 76). Αντικατοπτρίζεται η ανάγκη να μην

συμμορφώνεται το κορίτσι από τόσο μικρή ηλικία στα γυναικεία πρότυπα κι έτσι έχουμε ηρωίδες με δυναμικό χαρακτήρα, εργατικές, καθόλου υποκρίτριες, με όνειρα συχνά αντικρουόμενα με τις παραδοσιακές προσδοκίες, ενώ στον τομέα των οικογενειακών σχέσεων, συναντούμε μπαμπάδες και μαμάδες που έχουν ίσο γονεϊκό ρόλο αλλά και εναλλακτικές μητέρες με πολύπλευρη προσωπικότητα¹ (Κανατσούλη, 2008: 146-159). Στην Ελλάδα, όμως, η κατάσταση είναι ελαφρώς διαφορετική, καθώς η Τσιλιμένη (2013: 109-115) παρατηρεί ότι σε βιβλία για παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας συνεχίζουν να υπάρχουν ηρωίδες (μητέρες και κορίτσια) κατά τα παραδοσιακά πρότυπα. Σε γενικές γραμμές διαπιστώνει ότι υπάρχει τάση βελτίωσης τα τελευταία χρόνια, κυρίως όσον αφορά στην απεικόνιση των έμφυλων χαρακτηριστικών και ρόλων, όμως επισημαίνει ότι υπάρχουν ακόμα περιθώρια εξέλιξης στα επόμενα χρόνια.

Αναφορικά με τις ανδρικές αναπαραστάσεις, η Κανατσούλη (2008: 51) σημειώνει ότι μόλις τα τελευταία χρόνια υπάρχει έρευνα για την αγορίστικη κουλτούρα στην παιδική λογοτεχνία. Ξεκινώντας με τα λαϊκά παραμύθια, οι θεωρητικοί παρατηρούν ότι οι άνδρες ήρωες που επιλέγουν να παραβούν μια απαγόρευση τελικά αμείβονται. Μια άλλη παρατήρηση είναι ότι σε αυτά τα παραμύθια υπάρχει ένα σύστημα αξιών μέσω του οποίου εκφράζεται μια «νοοτροπία ανδρική και μάλιστα αστική ανδρική» (Κανατσούλη σελ 95, 100). Στα έντεχνα ή σύγχρονα παραμύθια, όμως, ξένοι αλλά και Έλληνες συγγραφείς αποπειρώνται να καταρρίψουν κάποια στερεότυπα σχετικά με τον ανδρισμό και προβάλλουν μια ποικιλία ανδρικών ταυτοτήτων (Κανατσούλη, 2008: 229, 278). Εδώ θα ήταν χρήσιμο να αναφερθούμε στην άποψη του Connell, ο οποίος προσεγγίζει την έννοια του «ανδρισμού» πέρα από το έμφυλο δίπολο και κάνει λόγο για πολλαπλούς ανδρισμούς. Η πρώτη εκδοχή είναι ο «ηγεμονικός ανδρισμός», του οποίου χαρακτηριστικό είναι η επιβολή και η κυριαρχία, η δεύτερη εκδοχή είναι αυτή της «επικυρίαρχησης και υποβιβασμού» και η τρίτη είναι ο «περιπλεγμένος ανδρισμός», όπου συνυπάρχει το πατριαρχικό προνόμιο με το σεβασμό προς το γυναικείο φύλο (στο Κανατσούλη, 2008: 203-208).

Ο Nodelman (2002: 16) τονίζει τη σημασία της έρευνας για τον τρόπο έκφρασης κάποιων μόνιμων παραδοχών στην παιδική λογοτεχνία και τον τρόπο που αυτές βοηθούν τους νεαρούς αναγνώστες να αναπτύξουν μια πολύ περιοριστική ιδέα για το τι σημαίνει να είναι κανείς επιθυμητά αρρενωπός. Διακρίνει πέντε τρόπους με τους οποίους η παιδική λογοτεχνία υπονοεί και ενισχύει ιδέες για την κανονιστική αρρενωπότητα και ουσιαστικά κάνει λόγο για πέντε τύπους αρσενικών ηρώων (Nodelman, 2002: 25-28). Πρώτον, έχουμε το μοναχικό, γενναίο χαρακτήρα, ο οποίος αντιμετωπίζει κινδύνους και ως αποτέλεσμα θεωρείται ήρωας. Σύμφωνα με την Κανατσούλη (2008: 242) αυτό το πρότυπο θεωρείται ξεπερασμένο καθώς η έννοια του ηρωισμού έχει ταυτιστεί με το ανδρικό φύλο και τη λευκή φυλή. Δεύτερον, άλλος τύπος αρσενικού ήρωα είναι αυτός που συγκρούεται με το νόμο, τα ήθη και τις κοινωνικές δομές και είναι συχνά περιθωριοποιημένος (Nodelman, 2002: 25). Ο τρίτος τύπος ήρωα είναι πιο ευαίσθητος ή τρυφερός ή πιο εφευρετικός ή μορφωμένος και λιγότερο επιθετικός. Έχουμε λοιπόν ήρωες που κλαίνε, που φοβούνται, με ψυχοσύνθεση διαφορετική από την κανονιστική ανδρική (Κανατσούλη, 2008: 248-249). Ο Nodelman (2002: 25), ωστόσο, σχολιάζει ότι αυτοί οι χαρακτήρες έχουν μάλλον μικρή επίδραση στα αγόρια αναγνώστες συγκριτικά με τη δύναμη που τους ασκούν οι κοινωνικές επιβολές. Ένα άλλο θέμα που θίγεται στην παιδική λογοτεχνία είναι η σχέση πατέρα-γιου (Nodelman, 2002: 27). Τέτοιες ιστορίες

συχνά περιέχουν μυστικά, αποδοχή ή απόρριψη, το δικαίωμα του αγοριού να επιλέξει ποιος θα είναι ο πατέρας του και ανταγωνισμό μεταξύ πατέρα-γιου. Σε σύγχρονα εφηβικά μυθιστορήματα εμφανίζονται απρόσιτοι, συναισθηματικά απόντες πατέρες ή περιφρονημένοι πατέρες, με τους οποίους υπάρχει αδυναμία ταύτισης. Μέσω της σύγκρουσης πατέρα-γιου, ανοίγονται δρόμοι για εναλλακτικούς τύπους ανδρικής ταυτότητας (Κανατσούλη, 2008: 272-278).

Ο τελευταίος τύπος αρσενικού ήρωα που αναφέρει ο Nodelman είναι το αγόρι με αμφισβητούμενο ανδρισμό. Η αρρενωπότητα εκλαμβάνεται ως το αντίθετο της θηλυπρέπειας και θεωρείται εξαρχής ετεροφυλόφιλη. Το γκέι αγόρι είναι λεπτεπίλεπτο, ευκίνητο, συναισθηματικό, ασταθές και απρόβλεπτο ενώ το ετεροφυλόφιλο είναι γεροδεμένο, μυώδες, αξιόπιστο και ελέγχει τα συναισθήματά του (Nodelman, 2002: 26). Η Κανατσούλη (2008: 154-155) αναφέρει πως όταν «τα λεπτεπίλεπτα λογοτεχνικά αγόρια της παιδικής λογοτεχνίας περνούν ένα ορισμένο ηλικιακό όριο [...] τότε πια το είδος της ανδρικής ταυτότητας που εκπροσωπούν δεν αντιμετωπίζεται ως μια εκδοχή της παιδικής ευαισθησίας και τρυφερότητας, αλλά αντίθετα ως δείγμα ότι κάτι δεν πάει καλά με τον ανδρισμό τους». Στη σύγχρονη παιδική λογοτεχνία συναντούμε ήρωες που, ενώ είναι γένους αρσενικού, παρουσιάζουν γυναικεία χαρακτηριστικά –για παράδειγμα έχουν ανάγκη για τρυφερότητα ή απεικονίζονται με ροζ χρώμα– ευαίσθητα, θηλυπρεπή αγόρια, αγόρια που φορούν γυναικεία ρούχα ή έχουν γυναικείες συνήθειες² (Κανατσούλη, 2008: 153, 255). Η Κανατσούλη (2008: 255) κάνει ένα εύστοχο σχόλιο καθώς συγκρίνει την ξένη εφηβική λογοτεχνία με την ελληνική. Στην πρώτη οι ήρωες δεν αποκλείεται να αποδειχθούν ομοφυλόφιλοι κατά την αναζήτηση της ταυτότητάς τους, ενώ στη δεύτερη οι αντίστοιχοι ήρωες αποδεικνύονται τελικά παρεξηγημένοι και λόγω π.χ. των εκλεπτυσμένων τρόπων τους θεωρήθηκαν λανθασμένα ομοφυλόφιλοι από τους άλλους. Η Γιαννικοπούλου (2013: 173) αναφέρει ότι πολλά βιβλία όπου πρωταγωνιστούν ομογονεϊκές οικογένειες ή ομοφυλόφιλοι συγγενείς αντανακλούν «την ανάγκη να διαβάσουν για την ομοφυλοφιλία κυρίως εκείνα τα παιδιά που την συναντούν μέσα στο πλαίσιο της οικογένειάς τους»³. Άλλες ιστορίες έχουν πρωταγωνιστές παιδιά με μη συμβατικές έμφυλες ταυτότητες⁴. Η Mallan (2009: 129) κάνει λόγο για «διεμφυλικά υποκείμενα». Ακολουθώντας τους ορισμούς του Denny και του Heyes, σύμφωνα με τους οποίους τρανς είναι τα άτομα των οποίων η εμφάνιση, η συμπεριφορά ή ο αυτοπροσδιορισμός δεν περιορίζεται στο έμφυλο δίπολο και αυτό μπορεί να εκφράζεται μέσα από ένα μεγάλο εύρος πρακτικών, η Mallan επισημαίνει ότι μεγάλο μέρος της παιδικής και εφηβικής λογοτεχνίας με τρανς ήρωες λειτουργεί ενάντια στο ετεροκανονικό πλαίσιο, με αποτέλεσμα οι αφηγήσεις να χαρακτηρίζονται από απελευθερωτική δύναμη και ισότητα και να δίνουν έμφαση στις δυσκολίες που υπομένουν πρωταγωνιστές από σχετικά προνομιούχες ομάδες (Mallan, 2009: 129)⁵.

Στη χώρα μας, ωστόσο, είναι ελάχιστες οι περιπτώσεις πρωτότυπων ή μεταφρασμένων παιδικών βιβλίων με ΛΟΑΤΚΙ⁶ θεματολογία (Γιαννικοπούλου, 2013: 179). Συχνά η κοινή γνώμη διαμορφώνεται με βάση «το κατά πόσον η ομοφυλοφιλία ενδέχεται να ‘μολύνει’ τους αναγνώστες και να σπρώξει τα παιδικά προς αυτήν» (Γιαννικοπούλου, 2013: 177). Ενώ ΛΟΑΤΚΙ παιδικά βιβλία κυκλοφορούν στο εξωτερικό, στην Ελλάδα δεν μεταφράζονται, ακόμα και τα πιο «ακίνδυνα», καθώς κρίνονται άσεμνα ή πολύ τολμηρά για μικρά παιδιά (Γιαννικοπούλου 2013: 179, Κανατσούλη 2008: 284). Φυσικά υπάρχουν και κάποιες εξαιρέσεις⁷. Όσον αφορά

συγκεκριμένα στο τρανς ζήτημα, αυτό είναι ακόμα πιο αφανές στην εγχώρια παιδική λογοτεχνία. Ένα βιβλίο που θίγει το ζήτημα αυτό είναι το εφηβικό μυθιστόρημα *Καρτ-ποστάλ από την ουδέτερη ζώνη* (του A. Chambers, μετάφραση Ρένα Ζαΐρη-Ρώσση, Αθήνα: Μίνωας, 2002) όπου ο πρωταγωνιστής της ιστορίας γνωρίζει και έλκεται από μία τρανς. Παρόλα αυτά το βιβλίο επικεντρώνεται κυρίως στη σεξουαλικότητα και όχι τόσο στην ταυτότητα φύλου. Επίσης ο ήρωας δεν παύει να είναι «ανδρικός» (Κανατσούλη, 2008: 270). Μια εύστοχη παρατήρηση της Γιαννικοπούλου (2013: 179-180) είναι ότι πολλές φορές, ακόμα και αν μεταφραστούν ΛΟΑΤΚΙ παιδικά βιβλία, «ενδέχεται να ‘καθαριστούν’ από περιστατικά ανάρμοστης συμπεριφοράς μετατρέποντας συχνά την ομοφυλοφιλική σχέση σε ομόφυλη φιλία». Δίνει το παράδειγμα του *The amazing love story of Mr Morf* του Carl Cneut, όπου κατά τη μετάφρασή του από τα φλαμανδικά στα αγγλικά η φράση «θέλεις να με παντρευτείς;» έγινε «θέλεις να παίξουμε;», καταλήγοντας να χαρακτηρίσει τη μετάφραση ως ένα διεθνώς «ισχυρότατο φίλτρο λογοκρισίας».

Μετάφραση Παιδικής Λογοτεχνίας: τάσεις και ο ρόλος της μεταφράστριας

Όταν πρόκειται για κάποιο παιδικό έργο που προέρχεται από άλλη γλώσσα, οι ενήλικες έχουν (μάλλον υποσυνείδητα) προσδοκίες από τη μεταφράστρια να καλύψει όλες τις προϋποθέσεις που πρέπει να έχει ένα «καλό παιδικό βιβλίο», σύμφωνα με τα εγχώρια κριτήρια, και πολλές φορές δεν λαμβάνουν υπόψη ότι το αρχικό κείμενο δεν συνάδει πάντα με αυτά. Το βάρος αυτό που πέφτει αναπόφευκτα πάνω στη μεταφράστρια μπορεί να είναι μεγάλο, λόγω της ηλικίας των αναγνωστών και των «ηθοποιητικών, κοινωνικοποιητικών και διδακτικών στόχων που έχει αναλάβει να εξυπηρετήσει» η παιδική λογοτεχνία (Γαβριηλίδου, 2010). Σε κάθε περίπτωση, μερικά από τα θέματα που ο μεταφραστής, ως διαμεσολαβητής πολιτισμών, θα πρέπει να έχει υπόψη του είναι: οι ιδιαιτερότητες του πολιτισμού-στόχου, η μεταφορά πολιτισμικών ενδεικτών, ο βαθμός πολιτισμικής προσαρμογής του κειμένου και η χειραγώγηση που απαντάται συχνά σε αυτό το κειμενικό είδος.

Ξεκινώντας από τις ιδιαιτερότητες του πολιτισμού-στόχου, η μεταφράστρια κατά τη μεταφορά ενός πρωτοτύπου θα πρέπει να λάβει υπόψη της τις αντιλήψεις της κοινωνίας υποδοχής. Σε περίπτωση που τις αγνοήσει, υπάρχουν, σύμφωνα με τη Γαβριηλίδου (2010), δύο ενδεχόμενα: πρώτον, το μετάφρασμα να τύχει θετικής υποδοχής από τους αναγνώστες, πράγμα που θα οδηγήσει στον εμπλουτισμό των πολιτισμικών τους εμπειριών ή, δεύτερον, να απορριφθεί. Ιδιαίτερη πρόκληση αποτελούν για τη μεταφράστρια και τα θέματα-ταμπού. Τι θα κάνει αν έρθει αντιμέτωπη με ιδέες που δεν συνάδουν με τον κυρίαρχο λόγο του συστήματος-στόχου; Η Γαβριηλίδου αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «αν το βασικό θέμα του βιβλίου αποτελεί πολιτισμική απειλή, όπως θα μπορούσε να είναι για τη χώρα μας το θέμα της ομοφυλοφιλίας, δεν προωθείται από τους εκδοτικούς οίκους για μετάφραση». Σχετικά με το ρόλο του μεταφραστή, καταλήγει ότι οφείλει «να προσφέρει μια νέα ουσιαστική εμπειρία στον αναγνώστη, αναγνωρίζοντας τη σημασία των πολιτισμικών αναφορών του πρωτοτύπου» (Γαβριηλίδου, 2010).

Το κατά πόσο η μεταφράστρια θα αποβάλει ή θα διατηρήσει τα πολιτισμικά στοιχεία του κειμένου-πηγή, καθώς και το πώς θα επιτευχθεί το δεύτερο, αποτελεί κεντρικό σημείο στη συζήτηση περί μεταφρασμένης παιδικής λογοτεχνίας. Αυτό που ο Klingberg (1986: 17) ονομάζει «προσαρμογή πολιτισμικού πλαισίου» (cultural context

adaptation) έχει αποτελέσει «όρο-ομπρέλα» για μια πληθώρα τεχνικών μετατόπισης του κειμένου-πηγή προς τον πολιτισμό-στόχο. Η προσαρμογή αυτή υπαγορεύεται από την υπόθεση ότι οι νεαροί αναγνώστες θα δυσκολευτούν να αφομοιώσουν τις ξενικές πολιτισμικές αναφορές (Klingberg, 1986: 12). Ωστόσο, σύμφωνα με τον ίδιο τον Klingberg (1986: 14), ένα αρκετά αλλαγμένο κείμενο σίγουρα θα χάσει τον χαρακτήρα του, επομένως η προσαρμογή θα πρέπει να περιορίζεται σε λεπτομέρειες και το κείμενο-πηγή να χειραγωγείται όσο το δυνατόν λιγότερο.

Στην πραγματικότητα, όμως, απουσιάζει γενικά από τη μεταφρασμένη παιδική λογοτεχνία η προσπάθεια διατήρησης των στοιχείων ανοικτής πολιτισμικής έκφρασης. Η Nikolajeva (1996: 47) επισημαίνει ότι, σε περιπτώσεις μεγάλων διαφορών μεταξύ των δύο πολιτισμών, στοιχεία του πρωτοτύπου που δεν συνάδουν με τις πεποιθήσεις του πολιτισμού-στόχου, υφίστανται «εξαγνισμό» (purification), εξαλείφονται ή εναρμονίζονται εντέλει με αυτόν, μέσω παρεμβάσεων. Η Shavit (1986: 28) παρατηρεί ότι η μεταφρασμένη παιδική λογοτεχνία τείνει να ακολουθεί τα ήδη υπάρχοντα μοντέλα στον πολιτισμό-στόχο και να υιοθετεί τα χαρακτηριστικά της εκάστοτε εθνικής παιδικής λογοτεχνίας. Η Γαβριηλίδου (2010) επισημαίνει ότι «αντί να εισάγει νέες ιδέες [...], μεταβάλλεται σε μέσο που διασφαλίζει τις παραδοσιακές γνωστές αντιλήψεις» συμπεραίνοντας ότι η άποψη για το διαπολιτισμικό χαρακτήρα της μεταφρασμένης παιδικής λογοτεχνίας είναι αστήριχτη στην πράξη. Αποδίδει αυτή την τάση στην επικράτηση της εκπαιδευτικής και πολιτικής της πτυχής έναντι της λογοτεχνικής και διαπολιτισμικής. Ωστόσο, ειδικά στη σημερινή εποχή, κρίνεται επιτακτική η ανάγκη για ανάδειξη ξένων πολιτισμικών στοιχείων μέσω της μεταφρασμένης παιδικής λογοτεχνίας που θα βοηθήσουν το παιδί-αναγνώστη να κατανοήσει τον πολιτισμικό Άλλο.

Πράγματι οι θεωρητικοί συντείνουν στο ότι, αν επιχειρηθεί μια σύγκριση μεταξύ του κειμένου-πηγή και του κειμένου-στόχου, σε πολλές περιπτώσεις μεταφρασμένης παιδικής λογοτεχνίας θα παρατηρηθούν πολλές τροποποιήσεις στο μετάφρασμα, οι οποίες, σύμφωνα με τη Shavit (1986: 26), είναι πολύ πιο απίθανο να συμβούν σε μια μετάφραση που απευθύνεται σε ενήλικες. Κάποιες από τις πιο συχνές τακτικές χειραγώγησης του κειμένου, σύμφωνα με την Ο' Sullivan (στα Τσιλιμένη & Πανάου 2011, Γαβριηλίδου 2010), είναι η αντικατάσταση ή η απαλοιφή λέξεων και φράσεων, οι προσθήκες και οι επεξηγήσεις σε όσα λέει το πρωτότυπο, οι περικοπές και οι διασκευές. Η Shavit (1986: 24, 26) παρατηρεί ότι η μεταφράστρια χειραγωγεί το κείμενο με διάφορους τρόπους: «τροποποιώντας το, μεγαλώνοντάς το, μικραίνοντάς το, κάνοντας προσθήκες» και «αφαιρώντας ανεπιθύμητα στοιχεία ή ολόκληρες παραγράφους». Συγκεκριμένα για το τελευταίο, αναφέρει ότι όταν μια παράγραφος είναι απαραίτητη για την ιστορία, συχνά τροποποιείται για να γίνει «κατάλληλη». Οι παρεμβάσεις αυτές εντοπίζονται συνήθως σε κείμενα που θεωρούνται ρατσιστικά ή κοινωνικοπολιτικά ανορθόδοξα και σε κείμενα που περιέχουν ταμπού όπως η βία, ο θάνατος, το διαζύγιο, η ψυχική ασθένεια, οι εθισμοί, η αυτοκτονία και το σεξ (Fernández López, 2000: 41-42). Η Κανατσούλη (2007: 147) προσθέτει σε αυτά την ομοφυλοφιλία και την παιδική σεξουαλικότητα, τουλάχιστον για το ελληνικό πλαίσιο.

Η Shavit (1986: 26) επισημαίνει ότι η περιφερειακή θέση της παιδικής λογοτεχνίας μέσα στο λογοτεχνικό πολυσύστημα επιτρέπει στη μεταφράστρια μεγαλύτερες ελευθερίες σχετικά με το κείμενο. Όλες αυτές οι ελευθερίες επιτρέπονται, σύμφωνα με τη Shavit, υπό τον όρο ότι η μεταφράστρια έχει υπόψη της δύο αρχές: πρώτον, την

προσαρμογή του κειμένου για να το καταστήσει κατάλληλο και χρήσιμο για το παιδί, σύμφωνα με το πώς η εκάστοτε κοινωνία ορίζει το «παιδαγωγικά σωστό» γι' αυτό, και δεύτερον, την προσαρμογή της πλοκής, των χαρακτήρων και της γλώσσας στις αντιλήψεις της κοινωνίας για την αναγνωστική ικανότητα και την ικανότητα κατανόησης του παιδιού. Κάποιες φορές συμπληρώνουν η μία την άλλη, άλλες φορές είναι αντικρουόμενες, σε κάθε περίπτωση όμως για να γίνει αποδεκτό και να συνδεθεί με το σύστημα των παιδιών το μετάφρασμα πρέπει να ικανοποιεί αυτές τις δύο αρχές ή τουλάχιστον να μην τις παραβιάζει. Διατρέχουν όλη τη μεταφραστική διαδικασία και η θεωρητικός προσθέτει ότι, σε περιπτώσεις που αφορούν ταμπού, μπορεί να απουσιάζουν εντελώς από το μετάφρασμα κάποια στοιχεία υπέρ κάποιων άλλων ή ακόμα και αυτό να περιέχει αντιφατικά χαρακτηριστικά «επειδή ο μεταφραστής δίστασε μεταξύ των δύο αυτών αρχών» (Shavit, 1986: 26).

Οι λόγοι που δικαιολογούν αυτές τις πρωτοβουλίες που μπορεί να παίρνει η μεταφράστρια ποικίλουν. Η Lathey αναφέρει πως η λογοκρισία πηγάζει από την άνιση σχέση μεταξύ του ενήλικα μεταφραστή και του παιδιού-αναγνώστη (Lathey, 2006: 4-5) και η Stolt (1978: 71) αναφέρει τρεις παράγοντες που έχουν προτεραιότητα κατά τη μετάφραση: πρώτον οι παιδαγωγικές σκοπιμότητες, δεύτερον η γνώμη των ενηλίκων σχετικά με το τι θέλουν τα διαβάσουν τα παιδιά, η οποία συχνά συνοδεύεται από μια υποτίμηση του παιδιού-αναγνώστη και τις προκαταλήψεις των εκδοτών που οδηγούν τις μεταφράσεις να είναι πιο «στρογγυλεμένες» και πιο «άνοστες» από το πρωτότυπο, και τρίτον, μια παιδιάστικη στάση η οποία οδηγεί σε συναισθηματισμό και ωραιοποίηση του κειμένου. Η Fernández López (2000: 41-42) επισημαίνει ότι άλλες αιτίες λογοκρισίας είναι η τροποποίηση για εμπορικούς σκοπούς και τα βαθιά ιδεολογικά κίνητρα, τα οποία επηρεάζουν μέσω του «εξαγνισμού» ολόκληρα τμήματα του έργου. Η λογική πίσω από αυτό είναι διδακτική και όσοι υποστηρίζουν τη λογοκρισία δεν την βλέπουν ως σημάδι μη-ανοχής στο διαφορετικό αλλά ως προστασία της παιδικής αθωότητας (Fernández López 2000: 41-42).

Παρά τη μακρά αυτή παράδοση στις τροποποιήσεις των μεταφρασμένων παιδικών κειμένων, πολλοί σύγχρονοι θεωρητικοί της παιδικής λογοτεχνίας πλέον τάσσονται ενάντια σε αυτές. Η Stolt (1978: 70) παίρνει ξεκάθαρα θέση δηλώνοντας ότι οι παρεμβάσεις των μεταφραστών αποτελούν μια «ανθυγιεινή παράδοση», ενώ άλλοι επιθυμούν ένα διαφορετικό είδος αναγνώστη: ο Nodelman (1996: 9) επισημαίνει ότι είναι αδύνατο να υποστηριχθεί κάτι ως καθολικά ωφέλιμο ή χρήσιμο γιατί δεν ανήκουν όλα τα παιδιά στον ίδιο τύπο αναγνώστη και ο Hunt (1991: 152-153) επικροτεί αντισυμβατικά κείμενα, καθώς αυτά γεννούν σκεπτόμενους αναγνώστες. Εδώ αξίζει να προσθέσουμε ότι παιδαγωγικά ωφέλιμο για το παιδί δεν είναι να αποσιωπώνται ιδέες που δεν συνάδουν με τον κυρίαρχο λόγο του πολιτισμού-στόχου αλλά, αντίθετα, η γνωριμία του με αυτές, καθώς αυτό θα είναι μια αρχή για να μπορέσει να γνωρίσει και να κατανοήσει το διαφορετικό.

Δuo λόγια για το συγγραφέα και το βιβλίο *Piratrans Carabarco*

Ο Gran Ovidio Acorán (Γκραν Οβίδιο Ακοράν)⁸ γεννήθηκε το 1969 και ζει στην Τενερίφη. Είναι παιδαγωγός και εμπνευστής. Για πολλά χρόνια συμμετείχε σε ακτιβιστικές δράσεις τόσο για κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα όσο και για τα

δικαιώματα της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας, και πιο συγκεκριμένα των τρανς ατόμων. Έχει κάνει έρευνα στον τομέα της συλλογικής μνήμης μέσω διαφόρων ερευνών σχετικά με το παιχνίδι στα Κανάρια, των οποίων τα αποτελέσματα εκτίθενται σε εκθέσεις που έχει διοργανώσει και στα βιβλία του, κάποια από τα οποία είναι *Los juguetes de antes* (1998, συλλογικό), *Juguetes tradicionales de gamona. Una biografía comunitaria* (2006) και *Juegos Agrarios de la Comarca Sur de Tenerife* (2009)⁹.

Το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο *Piratrans Carabarco* κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις La Calle το 2015 και απευθύνεται σε ηλικίες από 4 έως 7 ετών. Πρωταγωνιστής της ιστορίας είναι ο πειρατής Carabarco (Καραβομούρης). Παρουσιάζεται εξ αρχής ως γενναίος και ριψοκίνδυνος και στις πρώτες σελίδες ο αναγνώστης δεν υποψιάζεται ότι υπάρχει περίπτωση να έχει διαφορετικά ανατομικά χαρακτηριστικά από τα αναμενόμενα με βάση την αγορίστικη εμφάνισή του. Είναι αρκετά διαφορετικός από έναν κλασικό πειρατή, για παράδειγμα έχει ανοιχτήρι αντί για γάντζο, ένα ημίψηλο αντί για πειρατικό καπέλο, έναν κόκορα αντί για παπαγάλο και ένα αστέρι για κάλυμμα στο μάτι. Η αλληλεπίδρασή του με τους άλλους πειρατές τού δημιουργεί δυσκολίες, καθώς δεν χάνουν την ευκαιρία να του επισημαίνουν ότι «δεν έχει αυτά που πρέπει να έχει». Ο ίδιος όμως είναι υπερήφανος για όλα αυτά και τους βάζει στη θέση τους. Κάποια στιγμή αποκαλύπτονται οι ανατομικές διαφορές του Καραβομούρη και κάθε πειρατής προσπαθεί να εξηγήσει αυτό το παράδοξο δίνοντας μια δική του εκδοχή της ιστορίας. Έτσι στο βιβλίο ασκείται έντονη κριτική στις αφηγήσεις που ο κυρίαρχος λόγος κατασκευάζει για το σώμα των τρανς ατόμων και τονίζεται η δυνατότητα που πρέπει να έχουν τα ίδια τα άτομα να δομούν τις δικές τους αφηγήσεις και να αυτοπροσδιορίζονται. Πρόκειται για ένα καινοτόμο έργο –το πρώτο παιδικό βιβλίο στην Ισπανία που απευθύνεται με τόσο άμεσο και ευθύ τρόπο σε τρανς παιδιά– και έχει στόχο να καλλιεργήσει την αποδοχή της διαφορετικότητας και να προάγει την ισότητα ανεξάρτητα από την έκφραση φύλου του καθενός. Η ιστορία συνοδεύεται από ένα τετράδιο εργασιών με εκπαιδευτικές δραστηριότητες που βοηθά τα παιδιά να καταλάβουν καλύτερα ότι η διαφορετικότητα στο σώμα του κάθε ατόμου δεν το εμποδίζει να είναι αυτό που θέλει να είναι. Εξάλλου, αυτό που έχει σημασία, όπως λέει και ο Καραβομούρης, είναι «να νιώθεις πειρατής μέσα σου».

Ένας λόγος για τον οποίο έκρινα σκόπιμη τη μετάφραση του συγκεκριμένου έργου, πέραν των ποικίλων μεταφραστικών προκλήσεων που παρουσιάζει, όπως η νεαρή ηλικία των αναγνωστών και οι πολιτισμικοί ενδείκτες που περιέχει, είναι αυτό καθαυτό το θέμα του, το οποίο αποτελεί ταμπού: ένα τρανς παιδί, με σώμα διαφορετικό από τα υπόλοιπα. Επίσης, είναι πρωτοποριακό για τα ελληνικά δεδομένα καθώς, όπως προαναφέρθηκε, παρά το ότι έχουν εκδοθεί μεταφράσεις ξένων έργων που επιχειρούν να καταρρίψουν τα στερεότυπα για τις ταυτότητες φύλου, το τρανς ζήτημα απουσιάζει πλήρως –τουλάχιστον τόσο ξεκάθαρα δοσμένο– από την ελληνική παιδική λογοτεχνία. Τα τελευταία χρόνια είμαστε μάρτυρες του εκφασισμού της ελληνικής κοινωνίας και της άρνησής της να αποδεχτεί το διαφορετικό, πράγμα το οποίο έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση των ομοφοβικών και τρανσφοβικών επιθέσεων, που κοστίζουν ακόμα και τη ζωή συμπολιτών μας¹⁰. Επομένως, η διαπαιδαγώγηση των παιδιών πάνω σε ζητήματα ισότητας, ανεξάρτητα από την έκφραση φύλου και το σεξουαλικό προσανατολισμό του καθενός, κρίνεται υψίστης σημασίας.

Παρουσίαση των μεταφραστικών μοντέλων

Σύμφωνα με τον Γραμμενίδη (2009: 47), η σχέση γλώσσας και πολιτισμού είναι αμφίδρομη δεδομένου ότι ένας από τους σημαντικότερους ρόλους της γλώσσας είναι να μεταδίδει πολιτισμό αλλά την ίδια στιγμή και ο πολιτισμός επιδρά έντονα πάνω σε αυτή. Αυτό δεν μπορεί να μην επηρεάσει τη μετάφραση. Με τη λεγόμενη «πολιτισμική στροφή» της μεταφρασεολογίας η οποία συντελέστηκε τη δεκαετία του 1980, η μετάφραση δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως αμιγώς γλωσσολογικό φαινόμενο, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται «από το κείμενο στον πολιτισμό» και η κυρίαρχη πεποίθηση είναι ότι μεταφράζουμε πολιτισμούς (Γραμμενίδη 2009: 67, 53). Κεντρική θέση στην πολιτισμική προσέγγιση των μεταφραστικών σπουδών κατέχει η έννοια του *πολιτισμικά φορτισμένου γλωσσικού στοιχείου* ή αλλιώς του *πολιτισμικού ενδείκτη*. Ο Γραμμενίδη (2009: 108) ορίζει τους πολιτισμικούς ενδείκτες ως «λεξικές μονάδες ή συνδυασμούς λεξικών μονάδων οι οποίοι δηλώνουν χαρακτηριστικά αντικείμενα και έννοιες του τρόπου ζωής, του πολιτισμού, της κοινωνικής και ιστορικής εξέλιξης κάθε οργανωμένης οντότητας, κοινωνικής ή εθνικής, και είναι άγνωστα στον υπόλοιπο κόσμο». Άλλοι μελετητές θεωρούν μια λέξη ή φράση πολιτισμικό ενδείκτη αν παρουσιάζει αντίσταση κατά τη μεταφορά της σε μια άλλη γλώσσα, επομένως αυτές οι προσεγγίσεις μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε ως πολιτισμικά φορτισμένο οποιοδήποτε γλωσσικό στοιχείο δυσκολεύεται να καταστεί σαφές ή αποδεκτό από τον μέσο αναγνώστη (Γραμμενίδη 2006: 108-109). Δύο θεωρητικοί οι οποίοι έχουν ασχοληθεί με τη μεταφορά πολιτισμικών ενδεικτών και έχουν παρουσιάσει μεταφραστικές στρατηγικές είναι ο Göte Klingberg (1986) και ο Javier Franco Aixelá (1996). Στην αιτιολόγηση, λοιπόν, των μεταφραστικών μας επιλογών θα λάβουμε υπόψη τα μοντέλα που έχουν προτείνει.

Ξεκινώντας με τον Klingberg (1986: 14), σημείο εκκίνησής του είναι η υπόθεση ότι ο συγγραφέας του κειμένου-στόχου ήδη έχει λάβει υπόψη του τα παιδιά-αναγνώστες, τα ενδιαφέροντά τους, την αναγνωστική τους ικανότητα κ.ά. και έχει κάνει το κείμενο κατάλληλο γι' αυτά. Ωστόσο θεωρεί ότι η «προσαρμογή πολιτισμικού πλαισίου» (cultural context adaptation), η οποία αφορά τις πολιτισμικές αναφορές, είναι απαραίτητη στη μετάφραση παιδικών βιβλίων για να διευκολύνεται η κατανόηση ή το κείμενο να καθίσταται πιο ενδιαφέρον (Klingberg, 1986: 12). Και πάλι όμως προσπαθεί να κρατάει την προσαρμογή αυτή σε χαμηλά επίπεδα έτσι ώστε η χειραγώγηση του κειμένου να είναι η μικρότερη δυνατή. Ο Klingberg (1986: 18-23) διακρίνει εννέα διαδικασίες σύμφωνα με τις οποίες εφαρμόζεται η «προσαρμογή πολιτισμικού πλαισίου», οι οποίες είναι η πρόσθετη επεξήγηση (added explanation), η αναδιατύπωση (rewording), η επεξηγηματική μετάφραση (explanatory translation), η επεξήγηση εκτός κειμένου (explanation outside the text), η αντικατάσταση με ένα ισοδύναμο στον πολιτισμό της γλώσσας-στόχου (substitution of an equivalent in the culture of the target language), η αντικατάσταση από ένα κατά προσέγγιση ισοδύναμο στον πολιτισμό της γλώσσας-στόχου (substitution of a rough equivalent in the culture of the target language), η απλοποίηση (simplification), η απαλοιφή (deletion) και η επιχώρια προσαρμογή (localization).

Το έργο του Franco Aixelá (1996) επίσης επικεντρώνεται στα πολιτισμικά στοιχεία και στο χειρισμό αυτών στη μετάφραση. Ο Franco Aixelá ονομάζει τις πολιτισμικές αναφορές «πολιτισμικούς ενδείκτες»¹¹ (culture-specific items ή CSIs) και, στην προσπάθειά του να κατηγοριοποιήσει τα είδη τους, κάνει διάκριση μεταξύ κύριων

ονομάτων και κοινών εκφράσεων (Franco Aixelá, 2009: 59-60). Για τη δεύτερη κατηγορία, διακρίνει δύο ομάδες μεταφραστικών τεχνικών: πρώτον, αυτές που χρησιμοποιούν τη στρατηγική της διατήρησης και κρατούν το μετάφρασμα πιο κοντά στο κείμενο-πηγή και δεύτερον, εκείνες που, μέσω της αντικατάστασης, στοχεύουν σε ένα μετάφρασμα πιο κοντά στον πολιτισμό-στόχο (Franco Aixelá, 2009: 60). Στην πρώτη ομάδα (τεχνικές διατήρησης) περιλαμβάνονται η επανάληψη (repetition), η ορθογραφική προσαρμογή (orthographic adaptation), η γλωσσική –μη πολιτισμική– μετάφραση (linguistic –non-cultural– translation), το εξωκειμενικό σχόλιο (extratextual gloss) και το ενδοκειμενικό σχόλιο (intratextual gloss). Στη δεύτερη ομάδα (τεχνικές αντικατάστασης) ανήκουν η συνωνυμία (synonymy), η περιορισμένη καθολικοποίηση (limited universalization), η απόλυτη καθολικοποίηση (absolute universalization), ο εγκλιματισμός (naturalization), η απαλοιφή (deletion) και η αυτόνομη δημιουργία (autonomous creation) (Franco Aixelá, 2009: 60-64)¹².

Στο βιβλίο μας οι μεταφραστικές δυσκολίες που συναντήθηκαν αφορούσαν θρησκευτικά αντικείμενα, φαγητά, επετείους, παροιμιώδεις φράσεις, ναυτικούς όρους και πειρατικό λεξιλόγιο, λέξεις χωρίς αντιστοιχία στα ελληνικά, κύρια ονόματα, ονοματοποιίες και καταλήξεις και όρους σχετικά με το φύλο. Σε αυτό το άρθρο θα εστιάσουμε στις δυσκολίες που προέκυψαν λόγω του «έμφυλου Άλλου» και στον τρόπο χειρισμού τους μέσω των προαναφερθέντων μεταφραστικών στρατηγικών.

Το φύλο στη μετάφραση

Με τη στροφή της μεταφρασεολογίας προς τις πολιτισμικές σπουδές έκαναν την εμφάνισή τους μεταφραστικές προσεγγίσεις από τη σκοπιά του φύλου. Αρχικά υπήρξαν προσεγγίσεις υπό το πρίσμα της φεμινιστικής θεωρίας, οι πιο γνωστές από τις οποίες ήταν της Simon (στο Munday, 2002: 213-214) και της Von Flotow (1991). Σε αυτές επιχειρείται μια παρεμβατική πολιτική στα κείμενα, με σκοπό ένα πλήγμα στον κυρίαρχο αρσενικό λόγο και την ανάδειξη του θηλυκού γένους (Τσιακάλου, 2013). Μερικές στρατηγικές που αναφέρονται είναι η συμπλήρωση του πρωτοτύπου (υπερμετάφραση), η χρήση προλόγου και υποσημειώσεων και η κειμενοπειρατία, δηλαδή υποσημειώσεις και παρεμβάσεις στο πρωτότυπο όπως θηλυκές καταλήξεις με έντονα γράμματα, κεφαλαίο Μ στο HuMan Rights, τονισμός θηλυκής φύσης ουσιαστικών με χρήση θηλυκής αντωνυμίας κ.ά. (Von Flotow 1991, Simon στο Munday 2002: 214). Αργότερα, με την εξέλιξη της Θεωρίας και των Σπουδών Φύλου, επιχειρήθηκε μια αμφισβήτηση των κανονιστικών προτύπων της γλώσσας αναφορικά με τις έμφυλες καταλήξεις και τέθηκαν ζητήματα ορατότητας περιθωριοποιημένων ομάδων όπως τα ομοφυλόφιλα και τρανς άτομα. Θεωρητικοί όπως ο Burton (2010), ο Harvey (στο Τσιακάλου, 2013) και ο Weibegger (2011) προτείνουν μεταφραστικές στρατηγικές οι οποίες έχουν σκοπό να αποσταθεροποιήσουν τις γλωσσικές νόρμες που αντανάκλουν σταθερές έμφυλες ταυτότητες και την ετεροκανονικότητα, κάποιες από τις οποίες είναι η προσθήκη παρακειμένου που εστιάζει στα έμφυλα ζητήματα, η τυχαία εναλλαγή αντωνυμιών, η «υπερβολή στην αναπαράσταση στερεοτυπικών έμφυλων ταυτοτήτων, η δημιουργία νέων παρεκκλίνοντων στερεοτύπων» (στο Τσιακάλου, 2013).

Σύμφωνα με τον Weibegger (2011), «για τους μεταφραστές (και κάθε άλλον) δεν υπάρχουν ουδέτεροι λόγοι», επομένως οι μεταφραστές «επικυρώνουν και αναπαράγουν και αυτούς (τους λόγους) και τις πραγματικότητες/ταυτότητες που αυτοί

κατασκευάζουν». Το παιδικό βιβλίο που εξετάζουμε, εφόσον φιλοδοξεί να γκρεμίσει στερεότυπα αναφορικά με τα τρανς άτομα, επιλέγει προσεκτικά και καθόλου τυχαία τους όρους και τις έμφυλες καταλήξεις που θα χρησιμοποιήσει. Το βάρος της εξίσου υπεύθυνης μεταφοράς των στοιχείων αυτών στη γλώσσα-στόχο πέφτει στη μεταφράστρια. Θα σταθούμε επομένως, στα δύο σημεία που μας έβαλαν σε μεταφραστικά διλήμματα και αφορούν το φύλο: οι όροι *trans* και *cissexuales* και οι έμφυλες (ή καλύτερα άφυλες) καταλήξεις αντωνυμιών και επιθέτων.

Αρχικά προκύπτει το ζήτημα της απόδοσης του όρου *trans*, ο οποίος προέρχεται από το *transsexual* ή *transgénero* (στα αγγλικά *transsexual* και *transgender* αντίστοιχα). Η διάκριση έγκειται στη διαφορά των *sex* (βιολογικό φύλο) και *gender* (κοινωνικό φύλο). Επομένως η λέξη *transsexual* συνδέεται με το βιολογικό φύλο και αναφέρεται στα άτομα που πραγματοποιούν μετάβαση από το ένα φύλο στο άλλο. Στα ελληνικά υπάρχουν οι όροι «τρανσέξουαλ» –κάτι που συχνά ακούγεται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης– και «διαφυλικός-ή», ως απόδοση του *transsexual*, οι οποίοι όμως σύμφωνα με την πρόεδρο του Σωματείου Υποστήριξης Διεμφυλικών, Μαρίνα Γαλανού, δεν είναι επιθυμητοί από μέρος της κοινότητας, καθώς «η τρανς υπόσταση συνδέεται με το κοινωνικό φύλο» και, επιπλέον, επειδή έχουν συσχετιστεί με τις λίστες ψυχικών διαταραχών επομένως με την παθολογικοποίηση της τρανς κατάστασης (Γαλανού, 2014: 48). Από την άλλη πλευρά, ο όρος *transgender* αναφέρεται σε «ένα άτομο του οποίου το κοινωνικό φύλο (εμφάνιση, συμπεριφορά, καταμερισμός εργασίας) διαφοροποιείται από το ανατομικό φύλο ή αλλιώς το φύλο που καταγράφηκε νομικά κατά τη γέννηση» (Bolin et al, στο Γαλανού, 2014: 25-26). Θεωρείται πιο περιληπτικός, αποπαθολογικοποιημένος και αποδεκτός από τη διεθνή κοινότητα. Ως απόδοση του όρου *transgender* στα ελληνικά χρησιμοποιείται ο όρος «διεμφυλικός-ή». Λόγω της δυσχρηστίας αυτού του νεολογισμού, προτιμάται γενικά ο όρος «τρανς», ο οποίος, λειτουργεί ως ένας διεθνής όρος-ομπρέλα και καλύπτει όλα τα άτομα, είτε έχουν προβεί σε εγχείρηση επαναπροσδιορισμού φύλου είτε όχι και ανεξάρτητα από το αν επιθυμούν ή όχι να προβούν σε αυτήν (Γαλανού, 2014: 26-27). Αποφασίστηκε, λοιπόν, να χρησιμοποιείται ο όρος «τρανς» σε όλη τη μετάφραση, τόσο για λόγους περιληπτικότητας όσο και επειδή είναι επιθυμητός από την εν λόγω κοινότητα. Εφαρμόσαμε επομένως την στρατηγική της ορθογραφικής προσαρμογής του Franco Aixelá.

Ένας ακόμη όρος, ο οποίος δεν έχει αποδοθεί ακόμα στην ελληνική γλώσσα και μας προβλημάτισε, ήταν ο νεολογισμός *cissexuales* (στα αγγλικά *cissexual*). Πρόκειται για τον όρο που χρησιμοποιείται διεθνώς για να αποπαθολογικοποιήσει τον όρο *transsexual* και υπάρχει και ο όρος *cisgender* ως το αντίθετο του *transgender*. Η λατινική ρίζα *cis* σημαίνει από την ίδια πλευρά, ενώ η ρίζα *trans* σημαίνει από την άλλη πλευρά. Οι αγγλικοί όροι *cissexual/cisgender* (ή πιο σύντομα *cis*) αναφέρονται στα άτομα των οποίων η έκφραση και ταυτότητα φύλου τους συμπίπτει με το φύλο στο οποίο κατατάχθηκαν κατά τη γέννησή τους, στα μη-τρανς άτομα δηλαδή, θέλοντας να δείξει ότι τα τελευταία αποτελούν απλά ένα κομμάτι του πληθυσμού και όχι το «φυσιολογικό». Σύμφωνα με τη Γαλανού (2014: 35), δεν έχει εντοπιστεί κάποια ακριβής απόδοση των όρων στα ελληνικά, επομένως οι επιλογές μας είναι ή να το αφήσουμε αμετάφραστο ως *cissexual/cisgender/cis* ή να το αποδώσουμε ως «μη-τρανς». Στο βιβλίο μας προτιμήθηκε η δεύτερη επιλογή, καθώς θεωρήθηκε ότι η παράθεση αγγλικών λέξεων και μάλιστα σε αγγλικό αλφάβητο θα δυσκολέψει την κατανόηση και την ανάγνωση από τους μικρούς

μας φίλους. Ας μην ξεχνάμε ότι το εν λόγω εικονογραφημένο βιβλίο απευθύνεται σε παιδιά 4 έως 7 ετών και σε αυτή την ηλικία αρχίζουν να διαβάζουν μόνα τους σιγά σιγά. Επιλέχτηκαν, λοιπόν, οι στρατηγικές της επεξηγηματικής μετάφρασης του Klingberg και του ενδοκειμενικού σχολίου του Franco Aixelá.

Το δεύτερο κομμάτι των μεταφραστικών διλημμάτων σχετικά με το φύλο αφορούσε την υιοθέτηση ή μη των «άφυλων» καταλήξεων που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας στο πρωτότυπο, μέσω του συμβόλου @. Αυτό το σύμβολο χρησιμοποιείται αντί αρσενικής ή θηλυκής κατάληξης στο τέλος εμφυλοποιημένων ουσιαστικών, επιθέτων και αντωνυμιών. Μερικά παραδείγματα είναι το *porque en sus sueños viajamos tod@s*, *el corazón de sus hij@s*, *El/la niñ@ tiene que encontrar las 7 diferencias*, *estás list@ para ser un piraTrans*, *el niñ@ tendrá que ponerle algunos trajes piraTrans*. Στις περιπτώσεις όπου αναφέρονται οι λέξεις *hij@* (γιος-κόρη) και *niñ@* (αγόρι-κορίτσι) επιλέχτηκε η λέξη «παιδί», καθότι είναι μια λέξη που αποφεύγει να δείξει φύλο και μπορεί να συμπεριλάβει όλα τα πιθανά φύλα. Η άλλη μας επιλογή θα ήταν να βάλουμε «κορίτσι ή αγόρι» αλλά με αυτόν τον τρόπο θα επηρεαζόταν η ροή και το ύφος του λόγου και έπειτα, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι δεν κατατάσσονται όλοι οι άνθρωποι σε δύο φύλα και μία μετάφραση –ειδικά αυτή που αφορά περιθωριοποιημένες ομάδες οι οποίες αγωνίζονται για να γίνουν ορατές– δεν θα πρέπει να αποκλείει κανένα άτομο. Ακολουθήσαμε, λοιπόν, την τεχνική της αντικατάστασης με ένα ισοδύναμο στον πολιτισμό της γλώσσας-στόχου του Klingberg.

Σχετικά με τις καταλήξεις των αντωνυμιών *tod@s* και του επιθέτου *list@*, οι επιλογές ήταν τρεις. Αρχικά, να παρατεθούν και τα δύο γένη είτε με τη μορφή «όλοι-ες» / «έτοιμη-ος» είτε με τη μορφή «όλες και όλοι» / «έτοιμη ή έτοιμος». Όπως όμως προαναφέρθηκε, αυτό και λιγότερο βολικό θα ήταν στον αναγνώστη αλλά και θα πρέπει να σκεφτούμε ότι ο συγγραφέας έχει κάνει αυτή την επιλογή για συγκεκριμένο λόγο. Το @ μπορεί να χρησιμοποιείται τόσο για άτομα που δεν εκφράζονται μέσα από το αρσενικό ή θηλυκό γένος, όσο και για αυτά που θέλουν να προσδιορίζουν τα ίδια το φύλο τους (ακόμα κι αν αυτό είναι ένα από τα δύο κοινωνικώς αποδεκτά) και να μην μπαίνουν κάτω από μια ταυτότητα. Είναι αρκετά συμπεριληπτικό και αν το διχοτομούσαμε και το περιορίζαμε σε δύο φύλα, θα έχανε το νόημά του. Η δεύτερη επιλογή θα ήταν να μεταφράζαμε χρησιμοποιώντας τύπους που υπάρχουν στην ελληνική και αποφεύγουν να δείξουν γένος, δηλαδή «όλα τα άτομα» / «είναι όλα έτοιμα για». Με αυτή την απόφαση, όμως, θα συγκαλύπταμε την «παραξενιά» του πρωτοτύπου και θα το «κανονικοποιούσαμε». Θεωρούμε, όμως, πως η επιλογή του @ δεν έχει καθόλου αυτόν τον στόχο, ίσα ίσα το αντίθετο. Κάνει τον ισπανόφωνο αναγνώστη να σταθεί και να αναρωτηθεί. Παρόλο που αναγνωρίζουμε ότι το σύμβολο αυτό είναι πιο διαδεδομένο και πιο εύχρηστο στην ισπανική γλώσσα (όπου αντικαθιστά απλά τις καταλήξεις –o/-a), πλέον έχει αρχίσει να χρησιμοποιείται κυρίως στο διαδίκτυο από ένα σεβαστό κομμάτι της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας της χώρας μας, επομένως δεν είναι κάτι εντελώς άγνωστο στο ελληνόφωνο κοινό. Φυσικά δεν μπορεί να καλύψει όλες τις πιθανές εμφυλες καταλήξεις της ελληνικής γλώσσας και άρα δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε όλα τα πλαίσια. Στα συγκεκριμένα σημεία, ωστόσο, δεν προκαλεί πρόβλημα κατανόησης. Μια χρήσιμη παρατήρηση είναι ότι ο συγγραφέας το χρησιμοποιεί μόνο στην αφιέρωση και στο βιβλίο εργασιών, τα οποία είναι πιο πιθανό να διαβαστούν από ενήλικες, και όχι μέσα στην ιστορία, ίσως για να μη δυσκολέψει τους μικρούς αναγνώστες και αναγνώστριες κατά

την ανάγνωσή τους. Βέβαια, το πρόβλημα που προκύπτει είναι η προφορά των συγκεκριμένων λέξεων κατά την ανάγνωση του βιβλίου. Κάποιες θα απέδιδαν σε αυτές αρσενική κατάληξη, άλλοι θηλυκή, άλλες θηλυκή και αρσενική, ίσως ακόμα και ουδέτερη καθώς το @ παραπέμπει στον πληθυντικό ουδέτερου «όλα»/«έτοιμα». Γι' αυτό, επομένως, κρίνεται σκόπιμο να υπάρχει ένα σημείωμα από τη μεταφράστρια πριν την ιστορία, όπου θα εξηγούνται και οι λόγοι για τους οποίους διατηρήθηκε και ότι μπορεί να προφέρεται κατά βούληση ή κατά περίπτωση. Δεν υποστηρίζουμε ότι το @ είναι πανάκεια. Μπορεί όμως να χρησιμοποιείται σε ορισμένες περιπτώσεις, έστω και μόνο στο γραπτό λόγο, μέχρι να βρεθεί κάποια άλλη λύση. Ο κύριος λόγος που επιλέγουμε να το διατηρήσουμε είναι για να κάνουμε και τον ελληνόφωνο αναγνώστη να σταθεί και να αναρωτηθεί. Αποδίδουμε επομένως τη λέξη *tod@s* ως «όλ@» και τη λέξη *list@* ως «έτοιμ@», εφαρμόζοντας τις στρατηγικές της γλωσσολογικής –μη πολιτισμικής– μετάφρασης του Franco Aixelá σε συνδυασμό με το εξωκειμενικό σχόλιο του ίδιου και την επεξήγηση εκτός κειμένου του Klingberg.

Επιλογικά

Από τα παραπάνω γίνεται ξεκάθαρο ότι η μεταφράστρια σχεδόν πάντα έχει περισσότερες από μία εναλλακτικές και η τελική της απόφαση εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, οι οποίοι στο συγκεκριμένο πλαίσιο αφορούσαν τις ιδιαιτερότητες της μετάφρασης παιδικής λογοτεχνίας. Σε αυτό το σημείο πρέπει να πούμε ότι πολλές από τις αποφάσεις στις οποίες καταλήξαμε αντικατοπτρίζουν το αίτημα για ενεργητική ανάγνωση. Αναγνωρίζουμε ότι οι αποφάσεις μας είναι ανοιχτές στην κριτική του αναγνωστικού κοινού, το οποίο συχνά τυγχάνει να είναι διαφορετικής ιδεολογίας ή να θεωρεί ότι η κυρίαρχη ποιητική στον πολιτισμό του τη δεδομένη χρονική στιγμή είναι ανώτερη (Lefevere, 1992: 88). Παρ' όλο το ρίσκο, καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια προς αποφυγή της συγκάλυψης του πολιτισμικού φορτίου των γλωσσικών στοιχείων, καθώς έτσι πιστεύουμε πως θα επιτευχθεί μια πραγματική συνάντηση μεταξύ του πολιτισμού-πηγής και του πολιτισμού-στόχου, από την οποία ο δεύτερος θα βγει ιδιαίτερα ωφελημένος.

Σημειώσεις

¹ Ενδεικτικοί τίτλοι: *Η άγωση Ισαβέλα* (Τ. Ross, μετάφραση Β. Χωρεάνθη, Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1991), *Σαν τον μπαμπά μου, φυσικά* (D. Melling, μετάφραση Μ. Παπαγιάννη, Αθήνα: Πατάκης, 2003), <http://opencourses.auth.gr/courses/OCRS113/>, προσπελάστηκε στις 4/2/2016.

² Ενδεικτικός τίτλος: *Oliver Button is a Sissy*.

³ Μερικοί τίτλοι *Losing Uncle Tim*, *Uncle Bobby's Wedding*, *And Tango Makes Three*, *Emu and Meesha my boy: A two-mom story*.

⁴ Για παράδειγμα το *The Sissy Duckling*, με ήρωα ένα παπάκι που θεωρείται «αδερφή».

⁵ Δύο παραδείγματα είναι το εφηβικό μυθιστόρημα *Parrotfish* και το εικονοβιβλίο *Odd Bird Out*.

⁶ ΛΟΑΤΚΙ: Λεσβίες, Ομοφυλόφιλοι, Αμφιφυλόφιλοι, Τρανς, Κούαρ, Ίντερσεξ.

⁷ Κάποιοι τίτλοι είναι: *Η Μίλι, η Μόλι και οι Μπαμπάδες τους* (G. Pittar, μετάφραση Σ. Ζούπα και Α. Τασοπούλου, Αθήνα: Σαβάλλας, 2004) και *Ο χάρτινος αετός* (P. Fox, μετάφραση Μ. Κονδάκη, Αθήνα: Πατάκης, 1996).

⁸ Το πραγματικό όνομα του συγγραφέα είναι Julio Concepción Perez (Χούλιο Κονθελθιόν Πέρεθ). Το προσωπικό του ιστολόγιο είναι: <https://granovideoacopan.wordpress.com/>

⁹ [http://www.tenerife.es/wps/portal!/ut/p/c0/04_SB8K8xLLM9MSSzPy8xBz9CP0os3hnF1MPFzcPIwMLH383A0ffEFND9wATx1APA_2CbEdFALpGSFM!/,](http://www.tenerife.es/wps/portal!/ut/p/c0/04_SB8K8xLLM9MSSzPy8xBz9CP0os3hnF1MPFzcPIwMLH383A0ffEFND9wATx1APA_2CbEdFALpGSFM!/) προσπελάστηκε στις 14/12/2016.

¹⁰ Ενδεικτικά:

<https://transgendertextsupportassociation.wordpress.com/2015/09/19/%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%B9%CE%BF-%CF%84%CF%85%CF%80%CE%BF%CF%85-%CF%81%CE%B1%CF%84%CF%83%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B5%CF%80%CE%AF%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CF%84/>, προσπελάστηκε στις 4/2/2016.

¹¹ Για την απόδοση του όρου *cultural-specific items* χρησιμοποιήθηκε η μετάφραση του Σίμου Γραμμενίδη από το Σ. Γραμμενίδη (2009), *Μεταφράζοντας τον κόσμο του Άλλου*. Αθήνα: Δίαυλος, σελ. 107.

¹² Για την απόδοση των όρων στα ελληνικά, χρησιμοποιήθηκε η μετάφραση του Σίμου Γραμμενίδη από το Σ. Γραμμενίδη (2009), *Μεταφράζοντας τον κόσμο του Άλλου*. Αθήνα: Δίαυλος, σελ. 180-181.

Βιβλιογραφία

Ι. Ελληνόγλωσση

- Αναγνωστοπούλου, Δ., Παπαδάτος, Γ. Σ., & Παπαντωνάκης, Γ. Δ. (2013). *Γυναικείες και ανδρικές αναπαραστάσεις στη λογοτεχνία για παιδιά και νέους*. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Butler, J. (2009). *Αναταραχή φύλου: φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (1η έκδοση). (μεταφρ. Γιώργος Καράμπελας, επιμ. Βενετία Καντσά). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Connell, R. W. (2006). *Το κοινωνικό φύλο /R.W. Connell; πρόλογος Δήμητρα Κογκίδου, Φώτης Πολίτης*. (μεταφρ. Ελένη Κοτσουφού). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Γαβριηλίδου, Σ. (2010). 'Μεταφρασμένη παιδική λογοτεχνία', στο Γερμανός, Δ. & Κανατσούλη, Μ. (επιμ.), *ΤΕΠΑΕ 09. Σύγχρονες παιδαγωγικές προσεγγίσεις στην προσχολική και την πρώτη σχολική εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σελ. 189-211 [διαθέσιμο στην ιστοσελίδα http://users.auth.gr/sgavr/Gavriilidis_Metafrasmeh_Paidikh_Logotexnia.pdf, προσπελάστηκε στις 18/07/2016]
- Γαλανού, Μ. (2014). *Ταυτότητα και Έκφραση Φύλου*. Αθήνα: Σωματείο Υποστήριξης Διεμφυλικών.
- Γιαννικοπούλου, Α. (2013). 'Ούτε ροζ ούτε γαλάζιο: ομοφυλόφιλοι χαρακτήρες σε εικονογραφημένα βιβλία για παιδιά', στο Αναγνωστοπούλου, Δ., Παπαδάτος, Γ. Σ., & Παπαντωνάκης, Γ. Δ. (επίμ.), *Γυναικείες και ανδρικές αναπαραστάσεις στη λογοτεχνία για παιδιά και νέους*. Αθήνα: Παπαδόπουλος, σελ. 171-183.
- Γραμμενίδη, Σ. (2009). *Μεταφράζοντας τον κόσμο του Άλλου*. Αθήνα: Δίαυλος.
- Κανατσούλη, Μ. (2008). *Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα: νέες απόψεις για το φύλο στην παιδική λογοτεχνία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κανατσούλη, Μ. (2007). *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας* (2η έκδοση). Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Munday, J. (2002). *Μεταφραστικές Σπουδές: Θεωρίες και εφαρμογές*. (μεταφρ. Άγγελος Φιλιππάτος). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Πάτσιου, Β. (2013). 'Αμφισημία και ετερότητα: η συγκρότηση της έμφυλης ταυτότητας στο πεζογραφικό έργο της Άλκης Ζέη και οι μεταμορφώσεις του θηλυκού εαυτού', στο Αναγνωστοπούλου, Δ., Παπαδάτος, Γ. Σ., & Παπαντωνάκης, Γ. Δ. (επίμ.), *Γυναικείες και ανδρικές αναπαραστάσεις στη λογοτεχνία για παιδιά και νέους*. Αθήνα: Παπαδόπουλος, σελ. 76-81.

Τσιακάλου, Ο. (2013). 'Φεμινιστική Μετάφραση: Από την *Écriture au Féminin* προς μια *Queeriture*', στα πρακτικά της 4ης συνάντησης ελληνόφωνων μεταφρασεολόγων. [διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:

http://www.frl.auth.gr/sites/4th_trad_congress/pdf/tsiakalou.pdf, προσπελάστηκε στις 20/7/2016]

Τσιλιμένη, Τ. (2013). 'Εμφυλες αναπαραστάσεις σε «βραβευμένα» από τον κύκλο του ελληνικού παιδικού βιβλίου παιδικά βιβλία, για παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας', στο Αναγνωστοπούλου, Δ., Παπαδάτος, Γ. Σ., & Παπαντωνάκης, Γ. Δ. (επίμ.), *Γυναικείες και ανδρικές αναπαραστάσεις στη λογοτεχνία για παιδιά και νέους*. Αθήνα: Παπαδόπουλος, σελ. 108-116.

Τσιλιμένη, Τ. & Πανάου, Π. (2011). 'Ο (εννοούμενος) αναγνώστης-παιδί του μεταφρασμένου παιδικού βιβλίου', στο ηλεκτρονικό περιοδικό *Απηλιώτης*, Οκτώβριος 2011.

II. Ξενόγλωσση

Burton, W. (2010). 'Inverting the text: a proposed queer translation praxis', στο *In Other Words*, 36. [διαθέσιμο στην ιστοσελίδα

<http://wmburton.wordpress.com/2011/01/19/invertingtext/>, προσπελάστηκε στις 18/11/2016]

Fernández López, M. (2000). 'Translation studies in contemporary children's literature: A comparison of intercultural ideological factors', στο Lathey, G. (επίμ.), *The Translation of Children's Literature: A Reader*. Κλήβντον [Ηνωμένο Βασίλειο]/Μπάφαλο: Multilingual Matters, σελ. 41-53.

Franco Aixelá, J. (1996). 'Culture-Specific Items in Translation', στο Alvarez Rodriguez, R. & Vidal, M. C. A. (επίμ.), *Translation, Power, Subversion*.

Κλήβντον/Φιλαδέλφεια: Multilingual Matters.

Hunt, P. (1991). *Criticism, Theory, and Children's Literature*. Οξφόρδη/Μασαχουσέτη: B. Blackwell.

Klingberg, G. (1986). *Children's Fiction in the Hands of the Translators*. Λουντ: Bloms Boktryckeri Ab.

Lathey, G. (επίμ.) (2006a). *The Translation of Children's Literature: A Reader*.

Κλήβντον [Ηνωμένο Βασίλειο]/Μπάφαλο: Multilingual Matters.

Lefevere, A. (1992). *Translating Literature: Practice and Theory in a Comparative Literature Context*. Νέα Υόρκη: The Modern Language Association of America.

Mallan, K. (2009). *Gender dilemmas in children's fiction*. Basingstoke [England]; New York: Palgrave Macmillan.

Nikolajeva, M. (1996). *Children's Literature Comes of Age: Toward a New Aesthetic*. Νέα Υόρκη: Garland Publishing.

Nodelman, P. (2002). 'Making boys appear: the masculinity of children's fiction', στο Stephens, J. (επίμ.), *Ways of being male: representing masculinities in children's literature and film*. Νέα Υόρκη/Λονδίνο: Routledge, σελ. 15-28.

Nodelman, P. (1996). *The pleasures of children's literature* (2η έκδοση). Νέα Υόρκη: Longman.

- Shavit, Z. (1986). 'Translation of children's literature', στο Lathey, G. (επιμ.), *The Translation of Children's Literature: A Reader*. Κλήβντον [Ηνωμένο Βασίλειο]/Μπάφαλο: Multilingual Matters, σελ. 25-40.
- Stolt, B. (1978). 'How Emil becomes Michel: On the translation of children's books', στο Lathey, G. (επιμ.), *The Translation of Children's Literature: A Reader*. Κλήβντον [Ηνωμένο Βασίλειο]/Μπάφαλο: Multilingual Matters, σελ. 67-83.
- Von Flotow, L. (1991). 'Feminist translation: contexts, practices and theories', στο *TTR : traduction, terminologie, rédaction*, 4 (2). [διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.erudit.org/revue/ttr/1991/v4/n2/037094ar.pdf>, προσπελάστηκε στις 20/11/2016]
- Weibegger R. (2011). 'Queering translation: transcultural communication and the site of you', στο *Graduate Journal of Social Science*, 8 (2). [διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.gjss.org/sites/default/files/issues/chapters/papers/Journal-08-02--09-Weissegger.pdf>, προσπελάστηκε στις 25/2/2016]